

Резимирајући критички осврт на монографију *Смедеревска тврђава – новија истраживања* остајемо у дилеми коме је заправо ова књига намењена и шта јој је сврха. За ширу публику она је слабо разумљива, јер подразумева одређена специјалистичка знања. Са друге стране, својим садржајем, начином излагања и методологијом грађења закључака, далеко је од захтева савремене науке. Са низом недостатака и слабости, које смо већ навели, књига се не може сматрати завршном публикацијом петнаестогодишњих археолошких истраживања у Смедеревској тврђави. Остаје бојазан да је то све што је аутор имао да саопшти о открићима на

5000 m² ископаних површина. Уколико је ово тачно, културна стратиграфија Смедеревске тврђаве тешко је оштећена, а бројна потенцијална сазнања неповратно изгубљена. Са изузетком открића сакралног комплекса, о којем се могло много више рећи, резултати саопштени у овој монографији нису битно обогатили сазнања о овом изузетном споменику наше прошлости. Раније уочени проблеми, од којих су бар неки могли бити решени и даље остају без одговора, чекајући боља времена компетентније истраживаче.

Марко ПОПОВИЋ

BYZANTINE GLAZED CERAMICS. THE ART OF SGRAFFITO. Ed. D. Papanikola-Bakirtzi.

Каталог изложбе: Greek Ministry of Culture, Museum of Byzantine Culture.

Издавач: Archaeological Receipts Fund, Athens 1999,

270 страна, 340 илустрација (фотографије, цртежи, карте).

Дуго очекивана синтеза о византијској керамици откривеној на подручју Грчке појавила се у виду каталога изложбе: »Византијска глеђосана керамика. Уметност сграфита«, коју је организовао Музеј византијске културе из Солуна поводом одржавања VII међународног конгреса средњовековне медитеранске керамике. Интерес за византијску керамику са сграфито декорацијом присутан је у археолошкој науци дуги низ година и посведочен је у низу студија и прилога о керамичком материјалу откривеном приликом археолошких ископавања на подручју Грчке. Сви ти рани радови, међутим, нису отишли много даље од каталожке обраде примерака, тако да је за студиозније изучавање било неминовно враћање на две монографије такође старијег датума, чији су аутори Д. Талбот Рајс и Ч. Морган (D. Talbot Rice, *Byzantine Glazed Pottery*, Oxford 1930; С.Н. Morgan II, *Corinth*, Vol. XI: *The Byzantine Pottery*, Harvard University Press – Cambridge, Massachusetts, 1942.). Од времена издавања ових монографија мноштво нових налаза угледало је светло дана. Поред тога, дошло је и до великих промена не само у методологији обраде керамичког материјала, већ и у начину интерпретирања откривене грађе, што је било условљено великом дисперзијом налаза и открићима радионица за израду сграфито посуда.

Оживљавање интереса за керамику византијског света присутно је у науци последњих година кроз специјализоване прилоге о керамичком материјалу у контексту резултата археолошких истраживања. Монографија у којој су објављени резултати археолошких ископавања локалитета Сарачане у Истамбулу, где је један том посвећен керамици која је приказана кроз затворене целине, представља прави начин публикавања ове обимне и незаобилазне грађе (J. W. Hayes, *Excavations at Sarachane in Istanbul*, Vol. 2: *The Pottery*, Princeton University Press, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1992.). Објављивањем овог специјализованог каталога у коме се наша сграфито керамика из свих подручја Грчке, од Пелопонеза до Крита и Тракије, попуњена је велика празнина у сагледавању целовитости веома разгранате продукције специфичне врсте трпезних судова, која је током дугог трајања у току средњовековне епохе имала сасвим одређен развојни пут.

Уводни текст (аутор: D. Papanikola-Bakirtzi) доноси основне информације о поводу за настанак изложбе и пратећег каталога, као и образложење потребе за издавање публикације. Такође, поменуте су и институције које су уступиле материјал за изложбу. То су све ефорије споменика (тринаест византијских, као и IV и XV ефорије праисторијских и античких споменика), затим Музеј византијске културе из Солуна и Византијски и хришћански музеј из Атине. Известан број посуда које потичу са ископавања Коринта уступила је Америчка школа за класичне науке из Атине.

Каталог је подељен на три велика поглавља: Византијски сграфито, Византијски бродоломи и подводна евиденција византијске керамике и Радионице сграфито керамике. У свим поглављима иза уводних текстова следи детаљан каталожки опис и одговарајуће фотографије декоративних мотива, као и цртеж облика сваке посуде. Завршни део публикације чини одабрана библиографија на четири стране.

Започињући причу о старој техници украшавања урезивањем која је позната од најранијих култура, у тексту »Byzantine Sgraffito« D. Papanikola-Bakirtzi нас упућује у прву примену ове технике, у раздобљу 7/8–11. века, на тзв. урезаним белим посудама. Тада је урезаним-сграфито мотивима украшавана неглеђосана роба – једнако и посуде за свакодневну употребу, затим за транспорт и складиштење намирница, као и трпезни судови. Међутим, разноврсни мотиви добијали су сасвим другачији ефекат када су судови премазивани танким слојем глеђи. Глеђосање је првенствено имало улогу да консолидује суд и да га учини водонепропустивим. На византијској глеђосаној керамици урезана декорација налази најбољи одраз када се примењује на црвено печеним посудама које су премазане бледожутим или белим слипом. Ова декоративна техника, највише коришћена на керамици византијске епохе и традиције, појављује се у много различитих варијанти. После прве примене у 11. веку она преживљава све до модерног доба.

У »Времену експериментисања и тежњи: од 11. до средине 13. века« рађено је неколико класа грнчарије које су све у основи имале сграфито декорацију: тзв. двохромне и тачкасте, као и неколико које у називу класе упућују на примарну

технику: танке/фине сграфито посуде, сликане сграфито посуде, урезане сграфито посуде. Из истог времена су, такође, и оне које су познате пре по техници удубљеног позађа – *champleve* посуде.

Раздобље 13–14. века за продукцију сграфито керамике било је »Време еклектицизма и боје«. Појава новог стила била је последица нових политичких и економских околности у којима су се нашле земље византијског света. Пре свега то је латинско освајање Царства 1204. године, затим повећање значаја градских средишта на периферији, као и јачање центрифугалних економских снага. Приметна је снажна активност провинцијалних радионица. За продукцију овог раздобља везане су и новине у начину печења судова употребом малих трокраких постоља-трипода, што је довело до масовније производње. Ова продукција у великим серијама била је пресудна за формирање новог стила који се јасније уочава после средине 13. века. Зделе и тањира из времена династије Палеолога били су мањи и дубљи, а одабир декоративних мотива био је прилагођен овој промени. Претежно су то били геометријски и стилизовани флорални узорци, затим монограми и лигатуре, док су животињске и људске фигуре знатно ређе. Стилизовани из претходне епохе заступљени су ретко, а од нових класа јављају се: тзв. *цеуксипус* (*Zeuxippos*), једноставне сграфито и бојене сграфито посуде.

Последња етапа у развоју сграфито керамике означена је као »Време понављања и преживљавања: 15–17. век«. Грчарија из овог раздобља још увек је у већој мери непозната. Ограничен број облика и урезаних узорака карактеришу ову продукцију, као и мали број различитих орнамената. Изузетак представља кипарски производни центар, где се израда урезаних посуда наставила несмањеним интензитетом. Значајну појаву, међутим, представља импорт мајолике из Италије, што је условило и значајан утицај италијанске керамике на поствизантијску продукцију, а у појединим областима и израду имитација.

Увод у друго поглавље које се односи на подводне налазе сграфито керамике пружа основне информације о историји византијске навигације, као и о локацијама где су се догодили бродоломи (аутор: А. Р. Dellarorta). Свега два од двадесет познатих бродолома који су задесили византијске бродове у раздобљу од 8. до 13. века догодили су се у грчким водама. Оба су датована у 12. и рани 13. век: Пелагониос-Алонисос и Кастелоризо. Из олупине код острва Алонисос у северним Спорадама извађено је 1490 керамичких

и других предмета, од чега 628 тањира декорисаних у техници танког/финог сграфита. Олупина откривена уз југозападну обалу Кастелориза, на трговачком путу од Средњег истока до Егеје, према Кипру и Родосу преносила је велики број тањира декорисаних у стилу тзв. урезаног сграфита.

Радионице сграфито керамике идентификоване су, пре свега, по открићима пећи, а потом и по отпаду из пећи који чине деформисани, изгорели или поломљени незавршени судови. Уводне текстове о истраживањима радионица, откривеним пећима и о стилским особеностима керамике прати, као и у претходним поглављима, каталог налаза. Радионице сграфито керамике из византијског периода откривене су у: Коринту (аутор: G. Sanders), Спарти? (откривен је део од само једне незавршене посуде), Солуну (аутор: D. Papanikola-Bakirtzi), Сепесу (аутор: D. Papanikola-Bakirtzi) и у близини насеља Микро Писто у Родопима (аутор: N. Zikos). Из поствизантијског раздобља радионице су откривене у: Солуну (аутор: D. Papanikola-Bakirtzi), Верији (аутор: G. Papazotou) и Трикали (аутор: K. Mantzana-Saroupa). Сви центри, осим Коринта, илустровани су и налазима трипода, а такође и деловима конструкција пећи, а за поједине су предложене реконструкције изгледа у цртежу.

Преглед садржаја по поглављима најновије публикације о византијској сграфито керамичкој сасвим јасно упућује на то да је реч о издању које умногоме превазилази уобичајене каталоге о овој врсти археолошке грађе. Каталог »Византијска глеђосана керамика. Уметност сграфита« одлично је конципиран, са научно утемељеним уводним текстовима које прате, према потреби, карте, статистички графоници или индикативне фотографије и цртежи. Веома детаљан каталогски опис сваког примерка праћен је одговарајућим илустрацијама – облик посуде у цртежу и фотографија у колору унутрашности суда, а у неким случајевима и спољни изглед. Аутори каталогских одредница пописани су иницијалима, док је списак имена одштампан на почетку издања. Ово је место да се истакне и изузетно квалитетна ликовна опрема каталога која омогућава доживљај предмета у целини. Све ово говори у прилог мишљењу да је излазак ове публикације од непроцењивог значаја за изучавање византијске керамике, као полазиште за сва будућа истраживања. Такође, требало би да послужи као мотивација и као узор за објављивање средњовековне керамике из других области.

Весна БИКИЋ

АРХЕОЛОШКО БЛАГО КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД НЕОЛИТА ДО РАНОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА, Београд, 1998. 2 књиге (747 страна, илустрације)

Изложба АРХЕОЛОШКО БЛАГО КОСОВА И МЕТОХИЈЕ ОД НЕОЛИТА ДО РАНОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА, отворена фебруара 1999 у Галерији Српске Академије Наука и Уметности у Београду, представља један од оних великих догађаја у археологији који говоре свеобухватно о културном развоју на једном већем подручју континуирано кроз више епоха и осветљавају тај развој на најбољи начин на степену знања

којима се располаже у том тренутку. У овом случају треба додати да ову изложбу прати монументални каталог у два тома, на укупно 750 страна, са интегралним текстом на енглеском језику, где прва свеска обухвата, уз уводну студију, текстове о праисторији, антици и средњем веку из пера најпозванијих стручњака да о томе говоре, а друга, каталогски део са подацима о главним локалитетима и изложеним пред-